

Від злуки— до розриву

Від проголошення Акту злуки 22 січня 1919 р. розпочався новий етап у взаєминах між урядами Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки. Ці стосунки пройшли складний шлях, що починався тісним співробітництвом, а скінчився менше, як за рік, повним розривом. Аналіз подій та уроків цього драматичного відтинку історії особливо важливий сьогодні, коли збудовується незалежна Українська держава, здійснюються її перші кроки на міжнародній арені.

Після об'єднання західноукраїнська держава дістала назву Західної Облaсті УНР (ЗОУНР), а її президент Є. Петрушевич, згідно з рішенням Всеукраїнського Трудового Конгресу (23—28 січня), мав увійти шостим членом до складу Директорії УНР. Хоча повної уніфікації не відбулося (ЗОУНР зберігала власний уряд, збройні сили, самостійність у веденні внутрішньої політики, право Української Національної Ради здійснювати виконавчу владу на своїй території до скликання загальноукраїнських установчих зборів), деякі кроки до узгодження політики, особливо зовнішньої, були зроблені. Державний секретар закордонних справ ЗУНР В. Панейко став товаришем голови наддніпрянського зовнішньополітичного відомства В. Чехівського. Коли в січні 1919 р. Рада Народних Міністрів (РНМ) УНР вирішувала питання, пов'язані з надзвичайною дипломатичною місією на Паризькій мирній конференції, до складу делегації увійшли також представники Галичини, а В. Панейко був призначений заступником голови Г. Сидоренка. 30 березня на спільному засіданні Ради Державних Секретарів ЗОУНР, Директорії і РНМ УНР було ухвалено інструкцію, пункт IV якої підкреслював, що «Українська дипломатична місія є спільною для обох частин України і називається «Делегація об'єднаної Української Народної Республіки на Мирову конференцію в Парижі» та заступає на конференції «цілість української справи». Передбачалося усунення подвійних дипломатичних представництв, для забезпечення інтересів ЗОУНР у кожній місії заступником голови мав бути галичанин. Окреме посольство ЗОУНР лишалося тільки у Відні і мало на меті захист прав українців

колишньої Австро-Угорської імперії (фактично ЗУНР утворила свої посольства у Відні, Берліні, Будапешті і Празі, місії у Белграді, Римі й Ватикані, пізніше — представництва у США, Канаді й Бразилії).

Співробітництво двох республік стосувалося не лише політичних справ, але й господарських. Тільки Директорія постійно надавала фінансову і матеріальну (зброя, амуніція, продукти харчування) допомогу Східній Галичині в ході національно-визвольної війни проти польської агресії. Великою мірою завдяки цьому Українська Галицька Армія (УГА) спромоглася до липня 1919 р. чинити героїчний опір переважаючим польським військам. З іншого боку, у складі Наддніпрянської армії воювали загони січових стрільців, сформовані переважно з галичан.

Таке співробітництво ґрунтувалося на необхідності боротьби за свою державну незалежність. Не менше важило й міжнародне визнання, адже керівники УНР і ЗУНР сподівалися на значну підтримку і допомогу Антанти. Директорія ще з зими 1919 р. вела переговори з французьким командуванням в Одесі. Щоб полегшити переговори, голова Директорії В. Винниченко на вимогу французів 11 лютого вийшов з її складу, а замість соціалістичного уряду В. Чехівського було сформовано новий уряд на чолі з С. Остапенком, більшість міністрів якого належала до партії українських соціалістів-федералістів (УПСФ). Водночас ліві течії українських соціал-демократів (УСДРП) і соціалістів-революнерів (УПСР) виступили з вимогою негайно припинити контакти з французами та розпочати переговори з українським Радянським урядом на основі визнання

радянського устрою України. Представники цих партій створили у Кам'янці-Подільському Комітет Охорони Республіки, у Галичині на подібних позиціях стояв Селянсько-робітничий союз. Питання подальшої політичної орієнтації гостро постало на державній нараді в Проскуріві 11 березня 1919 р. С. Петлюра виступив проти переговорів з Раднаркомом. Так само рішуче на продовженні переговорів з Антантою наполягав Галицький уряд (на нараді були присутні президент ЗОУНР Є. Петрушевич, заступник держсекретаря закордонних справ М. Лозинський і держсекретар судівництва О. Бурачинський). До речі, в Проскуріві відбулося перше і останнє засідання Директорії в її повному складі. Саме в цей час між урядами УНР і ЗУНР встановилися тісніші зв'язки. Є. Петрушевич, згідно з рішенням Трудового Конгресу, увійшов до складу Директорії.

Іншим характерним епізодом стали переговори з представниками Радянської України. Весною 1919 р. Червона Армія, виконуючи директиви В. Леніна, вела активний наступ проти військ Директорії, прориваючись до Угорщини на допомогу комуністичній владі Бели Куна. Командуючий наступаючими червоними частинами В. Антонов-Овсєнко згадував: «Виникала велика спокуса для нашої армії... ударом через Галичину піти на з'єднання з Угорщиною. Та це означало вступити у відкриту боротьбу з галицькими націоналістами...». Сил для цього не вистачало, і тому була потрібна якась домовленість з урядом С. Голубовича. Останній вів нерівну боротьбу з польськими військами, спроби укладення миру через посередництво Антанти виявилися безрезультатними, і положення Східної Галичини стало безнадійним. Державний Секретаріат підтримував добрі стосунки з радянським урядом Угорщини так само, як і з попередньою владою М. Каролі. Між урядами Бели Куна і Голубовича був навіть підписаний договір про обмін товарами. В цій ситуації Раднарком України запропонував уряду ЗОУНР переговори, враховуючи, що між наддніпрянським і галицьким урядами існують певні протиріччя. 7-го травня голова РНК Х. Раковський надіслав до Станіслава ноту: «Звільнивши територію Української Соціалістичної Радянської Республіки від військ Директорії, яка всупереч волі робітників і селян України прагнула встановити тут буржуазну владу, українські червоні війська наблизилися до кордонів Східної Галичини і простягають свою братерську руку робітникам і селянам Східної Галичини, у звільненні котрих від будь-якого буржуазного поневолення ми приймає-

мо теплу участь. Я вважаю необхідним заявити від імені Українського Робітничо-селянського уряду, що питання політичної організації Східної Галичини є внутрішньою справою галицьких робітників і селян... Маючи на увазі, що вони... самі шляхом власної збройної боротьби встановлять радянську владу, УСРР висловлює свій твердий намір утриматися від усіх військових операцій на території Східної Галичини при умові, що уряд Східно-Галицької Народної Республіки... припинить військові дії проти УСРР...». Своім змістом нота дуже нагадує відомий ультиматум РНК РРФСР Центральної Раді в грудні 1917 р. Визнається право західноукраїнського народу (права, лише робітників і селян) обирати форму влади на своїй території, але недвозначно заявляється, що цією формою мають бути ради. До того ж, у ноті вживається досить оригінальна термінологія: ЗУНР називається «Східно-Галицькою Народною Республікою», а населення — «галицькими робітниками і селянами».

9 травня УЦВК приймає відозву до «Трудящих Галичини і робітників цілого світу», в якій ще раз наголошується, що Червона Армія не має на меті завоювання Східної Галичини і може перейти кордон лише для допомоги трудящим, а також у разі потреби «добити цю «гадину», тобто війська С. Петлюри. Є. Петрушевич і уряд С. Голубовича проігнорували ноту Раднаркомом і виступили проти домовленостей з більшовиками. В їхню силу вони просто не вірили, а переговори з червоними, на думку галицьких лідерів, могли призвести до конфліктів з Антантою. Без сумніву, на позицію Наддністрянського уряду вплинув і союз з Директорією: все ж таки ЗОУНР була частиною УНР.

Наприкінці травня командуючий українським фронтом В. Антонов-Овсєнко спробував вступити у безпосередні контакти з військовим командуванням УГА. За дорученням Ради оборони Радянської України він разом із В. Затонським і О. Шумським прибув до Волоцька й висловив готовність Червоної Армії постачати Галицькій армії зброю за умови повного розриву з Петлюрою і сприяння в ліквідації його війська, реорганізації Галицької армії з вигнанням контрреволюційного офіцерства, передачі вантажів, евакуйованих до Галичини, і, нарешті, пропуску радянських військ проти румун. Однак для зустрічі і переговорів з ними так ніхто й не прибув.

Проте вже в цей час (січень—червень 1919 р.), незважаючи на об'єднання і співробітництво УНР і ЗУНР, між урядами українських республік існували

суперечки, котрі все більше й більше загострювалися. Викликані вони були двома головними причинами. По-перше, різним політичним становищем і зовнішньополітичними пріоритетами, а по-друге, міжпартійною боротьбою. Як відомо, Директорія ще з грудня 1918 р. вела бойові дії проти наступаючої з півночі Червоної Армії. Загроза існувала також з боку контрреволюційної білої Росії. А. Денікін збирав свої сили під гаслом «єдиної й неподільної Росії», в якій, звичайно, не було місця незалежній Україні. Тому провідники УНР, і передусім С. Петлюра, шукали допомоги з боку сусідніх Польщі та Румунії, союзом з якими вони сподівалися здобути підтримку Антанти і вибороти незалежність. Польща і Румунія зі свого боку теж були зацікавлені в альянсі з УНР. Посол УНР у Швейцарії М. Василько пояснював своєму міністру закордонних справ: «Страх, який має Румунія й Польща перед відновленням Великана Росії..., піддержує симпатії тих держав до Української ідеї, але цілком природно жадають вони відповідної плати». Платою ж повинні були стати територіальні поступки. Головну небезпеку для ЗУНР з перших днів її існування становила агресія з боку Польщі, лідери якої на чолі з Ю. Пілсудським, виходячи з «історичних прав», домагалися включення західноукраїнських земель до складу своєї держави. Є. Петрушевич і уряд Галичини теж покладали великі надії на допомогу країн Антанти, але вони вважали, що для цього українці мають порозумітися з російською контрреволюцією. Остання теж була не проти союзу з галичанами.

Таке розходження зовнішньополітичних пріоритетів проявилось вперше ще в лютому 1919 р., коли до Львова прибула міжсоюзницька комісія на чолі з французьким генералом Бертелемі для посередництва в укладенні перемир'я між ЗУНР і Польщею. 27 лютого у Ходорові відбулася зустріч комісії Антанти з представниками уряду ЗОУНР і за участю Головного Отамана С. Петлюри. Він радив членам галицької делегації прийняти пропозицію комісії Антанти щодо демаркаційної лінії (так звана «лінія Бертелемі»), вказуючи на те, що, крім визнання України з боку держав Антанти, це дало б можливість одержувати допомогу. Незважаючи на домагання західноукраїнських лідерів, С. Петлюра так і не заявив на зустрічі, що безумовно вимогою уряду УНР є включення Східної Галичини до складу цілої України. Пізніше безпосередній учасник переговорів М. Лозинський писав у своїх спогадах: «Здається, що вже тоді Петлюра готов був піти на уступки коштом Східної Галичини, щоб за них

одержати мир з Польщею і визнання Антанти». А один з активних діячів ЗУНР, член радикальної партії О. Назарук стверджував, що «Петлюра мав зв'язки з Пілсудським уже тоді, коли про се нікому не снілося».

Перші контакти Директорії з урядом Польщі відносяться до січня 1919 р., коли для налагодження стосунків з Ю. Пілсудським до Варшави приїхала місія УНР на чолі з колишнім міністром освіти В. Прокоповичем. Однак, у той час під впливом Акту злуки і добрих відносин з урядом ЗОУНР місія не пішла далі з'ясування другорядних справ і скоро повернулася в Київ.

Набагато гірші наслідки для взаємин УНР і ЗОУНР мала місія полковника Б. Курдиновського, вислана до Варшави в лютому 1919 р. тодішнім міністром закордонних справ УНР К. Мацієвичем. Важко говорити, яке завдання вона мала, однак Курдиновський вступив у дипломатичні переговори з польським міністром закордонних справ І. Падеревським і у травні підписав договір, за яким Польщі обіцялися широкі територіальні уступки, головню коштом Східної Галичини (кордон повинен був проходити по річках Збруч-Стир). Договір, підписаний у момент найбільшого загострення стосунків між ЗОУНР і Польщею, справедливо викликав величезне обурення і протести Наддністрянського уряду. Рада Міністрів УНР поспішила дезавувувати місію, заявивши, що вона перевищила свої повноваження. Курдиновський виїхав з польської столиці, однак його дипломатія мала надто великі негативні наслідки для української справи. Цей договір фігурував на Паризькій мирній конференції (Рада 4-х дозволила польським військам окупувати Східну Галичину саме по лінії, визначеній у договорі), поляки у подальших переговорах виходили з тієї «відправної точки». Договір викликав недовір'я і підозру уряду ЗОУНР до С. Петлюри і Директорії, хоча останні й запевняли у своїй щирості. Галицькі лідери все більш надії стали покладати на самостійне розв'язання свого питання. На Паризькій конференції питання Східної Галичини розглядалося як окрема міжнародна проблема. І якщо Франція активно підтримувала ідею утворення Великої Польщі як імовірного союзника проти Німеччини, то позиція США і, особливо, Англії довгий час лишалася невизначеною й давала певні надії, бо вони явно не бажали посилення у післявоєнній Європі Франції і, відповідно, Польщі.

Все це підштовхувало керівництво ЗОУНР до більш незалежної зовнішньої політики. Так, згідно з рішенням Державного Секретаріату 17 квітня зі Станіслава на Паризьку конференцію виїхала захід-

ноукраїнська делегація у складі М. Лозинського (заступника держсекретаря закордонних справ), Дм. Вітовського і О. Кульчицького для заключення польсько-українського перемир'я і налагодження справи в цілому. Прибувши до Парижа, делегація увійшла до складу місії Г. Сидоренка. В той же час формальна єдність української делегації на конференції далеко не відображала дійсний стан відносин. Галицькі представники В. Панейко і С. Томашівський фактично діяли самостійно, виходячи з того, що ЗУНР є окрема держава, справу якої треба трактувати незалежно від справи Наддніпрянської України.

Велику роль у погіршенні відносин між урядами УНР і ЗОУНР відіграла також міжпартійна боротьба. Річ у тім, що до складу Ради Міністрів входили переважно представники наддніпрянських соціалістичних партій УСДРП і УПСР, що не могло не вплинути на політику уряду, у той час, як Державний Секретаріат складали члени національно-демократичної і радикальної партій, що мали інші політичні орієнтації. Різне розуміння цілей і тактики часто приводило до взаємного недовір'я і звинувачень. Галичани вважали владу С. Петлюри «більшовицькою» і з підозрою ставилися до її соціалістичних експериментів. З іншого боку, наддніпрянські соціалістичні партії гостро критикували владу «буржуазії» Галичини, її «відірваність» від народу і небажання здійснювати широкі соціальні зміни. Більше того, соціал-демократи Наддніпрянщини, які були в опозиції до уряду ЗОУНР, розраховували на підтримку наддніпрянських соціалістичних партій. А праві партії Великої України (соціалісти-самостійники — УПСР, Українська Народнo-Республіканська партія) відверто симпатизували Державному Секретаріатові і воліли відповідних змін у себе.

Саме міжпартійні антипатії привели до того, що взаємини двох українських урядів зіпсувались у квітні 1919 р. 9-го квітня в Рівному, куди відступила Директорія під тиском Червоної Армії, було сформовано новий уряд Б. Мартоса, який складався лише з представників УСДРП і УПСР. Член Директорії Ф. Андрієвський, представник соціалістів-самостійників, не визнавав цього уряду і відмовився переїздити зі Станіслава — осідка Галицького уряду, де Андрієвський перебував на той час, — до Рівного. Негативно поставилися до новоутвореного уряду й керівники ЗОУНР. У результаті склалася ненормальна ситуація, коли існували фактично дві Директорії: одна з Петлюрою, Макаренком і Швецем у Рівному, а друга — з Андрієвським і Петрушевичем у Станіславі.

Нове загострення відносин між Галицьким Секретаріатом і урядом Наддніпрянщини сталося після того, як у Рівному відбувся заколот проти С. Петлюри. 28—29 квітня 1919 р. командуючий Волинським фронтом армії УНР отаман Оскілко проголосив себе Головним Отаманом війська УНР. Виступ дуже швидко був придушений, а сам «Головний Отаман» утік до Польщі. Директорія звинуватила Ф. Андрієвського і праві галицькі партії у підтримці та організації заколоту з метою утворення української буржуазної держави, в якій Петрушевич мав обійняти посаду президента. Петлюра зажадав від Андрієвського пояснень з приводу його можливої участі у перевороті, а згодом того було виключено зі складу Директорії. Позбавили права членства в ній і Є. Петрушевича. Крім того, оскільки значна погіршила й без того скрутне становище армії УНР. Під тиском поляків і більшовиків наддніпрянські війська на чолі з Директорією були змушені відступити на клаптик території з центром у Кам'янці-Подільському. Почалася так звана «Кам'янецька доба» — одна з найтрагічніших в історії УНР. Внаслідок загального наступу поляків, підсилених сформованою у Франції 60-тисячною армією ген. Галлера, не в кращому становищі опинився й уряд ЗОУНР. 15 травня польські війська перейшли в наступ і з допомогою румунських частин, що зайняли галицьке Покуття, на початку червня окупували майже всю Східну Галичину за винятком трикутника між Дністром і Збручем. Щоб хоч якось врятувати становище, Державний Секретаріат склав свої повноваження, а Є. Петрушевич 9-го червня був проголошений Диктатором ЗОУНР. Командуючим УГА замість генерала Омеляновича-Павленка призначили генерала Грекова.

Взаємні докори і звинувачення в пресі, підозра й недовіра — ось що характеризувало відносини українських урядів у цей тяжкий період травня-червня 1919 р. У галицьких газетах ширилася пропаганда проти Директорії і, особливо, проти Петлюри. Є. Петрушевич заявляв, що Антанта Петлюри не вірить, бо вважає його за більшовика, і тому не дасть допомоги Україні, доки той буде стояти на чолі армії. На початку червня в Проскуркові стався ще один заколот — проти Петлюри виступив отаман Болбочан. Знову Директорія вирішила, що витоки змови слід шукати в галицьких правих політичних силах, які прагнуть усунути соціалістичний уряд і проголосити диктатуру Петрушевича для всієї України. Директорія і Рада Міністрів, наддніпрянські соціалістичні партії не визнавали диктаторства Петрушевича, вважали акт його проголошення неконституційним і антизаконним, фактич-

ним державним переворотом, хоча в самій Директорії влада теж поступово переходила до рук одного Петлюри. Відносини загострилися до краю. В архівах збереглися цікаві документи, що яскраво свідчать про тодішні взаємини між двома урядами. Це таємна доповідна записка Диктаторові, в якій повідомляється, що «в останніх часах дається зазримити крайньо ворожій настрої Наддніпрянщини до правлячих кругів ЗОУНР. Настрій сей виробляють головно галичани, які... втікли на Наддніпрянщину перед карним законом». З іншого боку, маємо копію протесту міністра шляхів УНР М. Шадлуна на ім'я Є. Петрушевича і С. Петлюри, в якій міністр скаржиться на грубе поводження з ним з боку офіцерів Галицької армії.

До формального розриву між галицьким і наддніпрянським урядами не дійшло, але фактично вони йшли окремими шляхами. Уряд Б. Мартоса почав вживати заходів до порозуміння з поля-

ками. 16-го червня військова делегація УНР на чолі з генералом С. Дельвігом підписала у Львові тимчасове перемир'я та встановила демаркаційну лінію, так звану «лінію Дельвіга», яка залишала за Галицькою армією вузьку територію між річками Золотою Липою, Дністром і Збручем. Переговори тривали. Але саме в цей час реорганізована УГА ціною героїчних зусиль здійснила відому, «Чортківську офензиву» (7—28 червня), визволила Тернопіль і підійшла за 50 км до Львова. Захоплений успіхом Є. Петрушевич відмовився затвердити договір про перемир'я. Проте польські війська швидко оговталися і перейшли у контрнаступ, а 25-го червня 1919 р. Найвища Рада на паризькій конференції прийняла рішення дозволити Польщі окупувати Східну Галичину по річку Збруч.

Олександр ПАВЛЮК.

(Закінчення у наступному номері).

Доброго вам здоров'я

Кіт і алергія. Здавалося б, що між ними спільного? Проте, іноді спілкування з хатніми тваринами стає причиною серйозної недуги — алергії. Останнім часом це слово особливо часто з'являється у нашому лексиконі. Багатьох хвилює проблема сумних наслідків застосування ліків, косметичних засобів, хімічних речовин. Як бути? Про це кореспондент газети «Здоров'я киян» мав бесіду з доктором медичних наук, керівником лабораторії імунології і алергології Українського НДІ фізіотерапії і пульмонології професором К. Ф. ЧОРНУШЕНКО.

— В основі алергійних захворювань, — сказала Катерина Федорівна, — підвищена чутливість організму людини до впливу різноманітних речовин, які називаються алергенами. Ними можуть бути — шоколад, молоко, какао, риба, яйця, томати, цитрусові, суниця, полуниця, мед. Виразними алергійними властивостями володіє також побутовий пил, вовна хатніх тварин, лікарські та хімічні препарати, парфуми.

Проявляється алергія всіяко. В одних випадках — ураження шкіри (почервоніння, свербіння, висипи), в інших — набряки обличчя, інших частин тіла. Діагноз не так легко і встановити. Якось до нас привезли дворічного хлопчика, у якого розпухли губи, ніс, повіки, кисті рук. Лише після ретельного обстеження вдалося з'ясувати, що захворювання у дитини викликав ... домашній котик.

Широке застосування кремів, губної пома-

ди, рум'ян, побутових хімічних засобів збільшило кількість хворих контактним дерматитом. Іноді він переростає навіть в екзему. Тому ми радимо дуже обережно користуватись новими виробами побутової хімії та косметики. У випадку появи будь-яких реакцій після їх застосування слід звернутись за порадою до лікаря. Ні в якому разі не займатись самолікуванням, оскільки це може призвести до різкого загострення процесу.

— А як же бути з ліками? Без них іноді не обійдешся.

— Пацієнт неодмінно повинен попередити лікаря про неприйнятність ліків. Тоді питання про призначення того чи іншого препарату вирішить алерголог.

Та хотілося б застерегти: часте, безсистемне застосування різних медикаментів (антибіотиків, сульфаніламідів, аспірину, новокаїну, гормонів, вітамінів) дуже небезпечно.

— Що можна порадити молодим мамам, що мають дітей, схильних до алергії?

— Потрібно стежити, щоб у помешканні не було хатніх тварин, особливо котів, різних килимів, штучних і живих квітів.

Варто частіше провітрювати кімнати, робити вологе прибирання, користуватись пилососом. Дитячі речі слід прати милом, а не пральним порошком. Налагодити оптимальний режим дня: дитина має частіше і довше бути на свіжому повітрі будь-якої пори року. Корисні заняття гімнастикою, плаванням. Із харчування, ясна річ, слід виключити алергенти, включити в меню м'який сир, варену картоплю, гречану кашу.

Феномен національної культури

● Культура за змістом, духом і формою в суттєвих своїх рисах є національною.

● Світова культура має бути таким суцвіттям, у якому троянда залишається трояндою, ромашка — ромашкою...

● Не асиміляція однієї культури іншою визначає прогрес у духовному розвитку людства, а їх діалектична взаємодія.

● Мова — «ім'я нації», основа цілісності її духу.

Ще зовсім недавно з позицій радянського інтернаціоналізму самобутність, оригінальність, неповторність тієї чи іншої національної культури розглядалися як ознака її обмеженості, відсталості, хуторянства, реакційності. Нині, коли перша ейфорія з приводу українського відродження стала минати, виникають ті самі настрої і ті самі нотки зневаги. Тепер національне вже стоїть на перешкоді своєрідно витлумаченій цивілізованості. У зв'язку з цим виникає не тільки теоретичне, а й, так би мовити, просвітницьке завдання, суть якого полягає в тому, щоб довести що національне — це суттєвий феномен культури кожного народу, що без цієї ознаки культура втрачає свою моральну і духовну цінність.

К

ультура як спосіб самовиявлення і цілісного самоутвердження людини в природному та соціальному світі органічно пов'язана з національністю її суб'єкта. Адже людина, як слушно зауважує М. Бердяєв, «входить в людство через національну індивідуальність, як національна людина». І тому вона надає культурним цінностям таких ознак, які притаманні її народові.

Національність — це складне історичне утворення, що має свої особливості. На відміну, наприклад, від класу, їй притаманна неповторність історичної долі, духовного життя, творчого потенціалу. Національність виступає як індиві-

дуальність народу і особистості. Тому дати їй наукове визначення значно важче, ніж класу. Щоб визначити особливості останнього, треба, передусім узагальнити інтереси великої соціальної групи людей. Щоб визначити національність, треба здійснити індивідуалізоване узагальнення. Клас — категорія абстрактна, національність — категорія конкретна. «Національна людина», на відміну від «класової», неповторна, індивідуальна і лише в такій своїй якості несе «конкретний образ людства», є носієм загальнолюдських цінностей.

Сказане означає, що одна національність відрізняється від іншої своїм характером, сформованим внаслідок генетичних факторів та зовнішніх умов, що складаються під впливом міжособового спілкування. На ці умови цілком обґрунтовано звернув увагу ще М. В. Гоголь. У статті «Взгляд на составление Малороссии», порівнюючи українську націю з російською, він писав: «Інші закони, інша мета, інші зв'язки, інші історичні подвиги... два цілком відмінних характери». В історичних та літературних дослідженнях знайдено багато співставлень ознак різних національних типів. Ось, наприклад, які суттєві риси виділяють дослідники в національних характерах українців та росіян:

«У характері українського народу найбільшим чином позначилося перевага особистої волі» (М. Костомаров).

Російський національний тип є «носієм общинного почуття». (В. Ключевський).

Ідеалом українського життя є «громадське право» (П. Куліш).

Російським людям «люба держава» і «сила», вони «поважають начальство» (В. Розанов).

Український народ «непокірний, але добрий народ, озлоблюється, коли його змушують до покори» (А. Енсен, шведський історик, українознавець).

«...росіянин з природи холоднокривно-безпощадний і суворий...» (Шарль Франсуа Масон, француз, служив у російському війську в 1762—1807 рр.).

Нове покоління українців зберегло український патріотизм та гарячу любов «до своєї власної нації й солодкої отчизни» (Рум'янець, правитель України часів Катерини II).

«Наш націоналізм досить часто претендував бути месіанізмом... Зворотною стороною його було повне заперечення національності, відвернений і утопічний інтернаціоналізм» (М. Бердяєв).

«Слобожанин... гостинний, щиросердечно ввічливий» (Г. Квітка-Основ'яненко).

Нам притаманно «глузувати над тим, хто не схожий на нас...» (І. Соколов-Микитов).

«...Українці не згідливі, не вміють служитися чужої гадки, кожний тягне на своє, і через те бувають між ними суперечки й криваві бійки...» (М. Грушевський).

«Недовірлива, похмура в душі російська людина. І веселість її більше гарячкова, удавана: ось-ось після пісні візьметься за ніж» (І. Соколов-Микитов).

«Українцям притаманна глибока внутрішня релігійність» (М. Костомаров).

Росіяни — «глибоко атеїстичний народ» (В. Белінський).

Українці — «мрійлива слов'янська нація» (Я. Федорук, українознавець).

«Російська людина полюбляє згадувати минуле, але не полюбляє жити» (А. Чехов).

«Українці, як і наш народ, схильний до творчості» (Я. Райніс).

«Росія не любить краси, боїться краси, як розкоші, не бажає ніякої надмірності» (М. Бердяєв).

Такі співставлення можна продовжувати. Вони свідчать про наявність суттєвих відмінностей у кожному національному характері. А різні національні характери обумовлюють і різні типи національної культури, яка ідентифікується відповідними потребами, смаками та ідеалами людей. Тому нерідна національна культура на якомусь рівні свідомості не завжди може задовольнити людину. Це стосується і російської культури, яка, на думку Д. Ліхачова, характеризується «вселенськістю та універсалізмом». ...Адже ця культура ґрунтується на російському характері, який за слова-

ми Д. Ліхачова, відзначається «поляризovanістю» з «одночасним прагненням до свободи і влади».

Видатний історик російської літератури М. Гершензон писав: «Я відчуваю свою психіку цілковито єврейською і цілком поділяю точку зору Чуковського, Андрія Білого та ін., тобто я певен, що інтимно зрозуміти росіян я не можу...» Історія знає багато прикладів згасання творчості митця у зв'язку з тим, що пориваються зв'язки зі своїм рідним, національно-етнографічним, соціальним і культурним середовищем.

Дослідники творчості Гоголя вважають, що однією з головних причин власноручного знищення третьої частини «Мертвих душ» стало те, що його дух не зміг опанувати російський національний тип. Адже останній не був для нього рідним. Галерея образів, яку створив письменник у цьому творі, не давала, на його думку, синтезу російського життя, бо образи з кожним його томом ставали все абстрактнішими і схематичнішими. Тому вони не можуть сприйматись як щось глибоко особистісне, душевне й потаємне, що складає якраз суть мистецтва.

Національний характер визначає не лише художню культуру. Він проявляється у моральній, політичній, правовій, науковій, філософській культурах. Хіба, наприклад, створена в 1710 році Пилипом Орликом, гетьманом України, перша в Європі Конституція не виражала волелюбний і демократичний дух козацтва, що розлився, за словами К. Маркса, «по всій Україні»? А візьмемо вчення великого українського філософа Григорія Сковороди про «сродну працю». Якщо раніше філософи розглядали працю лише як умову існування людини, то Г. Сковорода вбачає в ній мету і смисл життя людини, джерело радості, засіб її духовного самоутвердження, коли душа «сродним услаждається ділом». При цьому на перше місце він ставить «сродність к хлебопашеству». Цим самим філософ відображає таку суттєву рису українського національного типу, як працелюбність, любов до сільськогосподарської праці та рідної землі.

Отже, національні риси притаманні всій духовній культурі. Тому, наприклад, при створенні Української Академії наук в 1918 році В. Вернадський вважав, що із трьох головних завдань Академії на першому місці повинно стояти національне. Академія мала сприяти зростанню національної свідомості, глибокому вивченню української історії та сьогодення.

Знаменитий російський філософ М. Бердяєв, засуджуючи націоналізм як форму еґотичного самоутвердження народу, цілком слушно підкреслював:

«Культура ніколи не була і ніколи не буде абстрактно-людською, вона завжди конкретно-людська, тобто, національна, індивідуально-народна і лише в такій своїй якості підіймається до загальнолюдяності». Цей висновок випливає з того, що в національній культурі немає, на відміну від державного націоналізму, «волі до панування», прагнення до егоцентризму. Адже коли поет Байрон закликав любити вітчизну, його не можна звинуватити в націоналізмі.

На пам'яті часи, коли в теорії культури панувала формула, суть якої полягала в тому, що наша культура — соціалістична за змістом, національна за формою і інтернаціональна за духом. Нині важливо зрозуміти теоретичний її сенс. Національними ознаками наділялась лише форма — мова, зображально-виражальні засоби. Звіди випливало, що форма, як національний феномен, не зумовлюється змістом культури, оскільки цей зміст має іншу якість: він — «соціалістичний». Ось де головна помилка, адже з погляду діалектики зміст і форма перебувають в органічному взаємозв'язку. Так, наслідування англійської рок-музики без врахування особливостей російської чи української мови, як показала художня практика, стало неможливим, бо в останніх фрази більш довгі й протяжні, ніж вони є в англійській мові. Тому в нашій рок-музиці замість фрази стало зживатись виразне слово, що несло в собі якийсь актуальну ідею. А це, в свою чергу, зумовило зміну ритміки та мелодії, що ми й самі бачимо на прикладі рок-музики таких талановитих авторів, як Гребенщиков, Науменко, Цой, Шевчук та інших.

Не можна погодитись також із положенням про те, що культура — «інтернаціональна за духом». Адже «інтернаціональне» існує лише тоді, коли є «національне». Інтер-національне — це між-національне, тобто зовнішній, а не внутрішній фактор. А зовнішнє не може бути головним рушійним імпульсом культурного розвитку народу, оскільки це означало б відмову нації від власного духовного змісту в своїй культурі.

Цінність національного в культурі полягає в тому, що воно робить її народною. А народність культури — це вищий критерій її правдивості, краси, творчості. Народність культури свідчить про глибоку її першоджерельність, що сягає язичницьких часів, про самотність і цілісність, про її етнічну автономність і базується на фольклорі, етнографії, звичаях, народних традиціях та про її незаідеологізованість. Народність культури говорить про наявність в ній певної системи тем, мотивів, образів, метафор, знаків та стилів, за

допомогою яких виражається емоційно-образне ставлення нації до самої себе, до свого культурно-природного й історичного середовища.

Сказане зовсім не означає, що національна культура несумісна з новаторством. Національний характер, норми людського спілкування не залишаються сталими, незмінними. Тому традиційне в культурі повинно поєднуватися з новаторським. Все залежить від майстерності і таланту митця. Так, наприклад, у фольклорному ансамблі «Хрещатий яр» (худ. керівник В. Білецький) при зовнішній атрибутиці старовини, мистецтво органічно поєднує в собі самотність і сучасні естрадно-вокальні художні засоби, бо це колектив яскравих індивідуальностей і талантів.

І, навпаки, навіть таке новаторське мистецтво як рок-музика у своїх кращих зразках часто-густо спирається на національні ритми, мелодії, мотиви, фольклор. Це ж саме можна побачити і в інших видах мистецтва. Візьмемо творчість такого визнаного лідера авангардизму як Пабло Пікассо. Вона не позбавлена національних рис. У його знаменитому творі «Герника», спрямованому проти війни, зла, руйнування культури ми бачимо образи «бика» і «кона» — цих символів національної кориди, бо йдеться про місто в Іспанії.

Автономність та самотній характер національних культур зовсім не означає, що вони розвиваються ізольовано одна від одної, що людина однієї нації не може спілкуватись з культурою іншої. Як відомо, художньо-естетичні погляди та художні здібності Т. Шевченка в 30-40 роках значною мірою формувались під впливом найкращих представників російської культури. Однак, це не завадило йому стати великим національним поетом України. Іван Котляревський, скориставшись сюжетом «Енеїди» Вергілія, створив оригінальну поему з українського народного життя. За словами М. Рильського, «з латинської дзвінкої міді він наше срібло виливав». Поет Микола Бажан свої історичні теми трактував у дусі й традиціях українського бароко.

І таких прикладів багато. Проте, взаємний вплив культур може мати не лише позитивний, але й негативний наслідок, якщо відбувається асиміляція однієї культури іншою. В. Розанов, маючи на увазі вплив єврейської культури на російську, в своєму листі М. Гершензону писав: «... страшні безумовно є «пороки» їх (тобто, євреїв — М. К.). Кому небезпечні пороки!.. Страшні їх коломальні й історичні доброчесності...»

Євреї — виживуть, а російський народ загине — в пияцтві, розпусті...» (див.

«Новый мир», 1991, № 3). І це тому, що кожна національна культура, хоча і прагне утвердити позитивні цінності, адресується передусім своїй нації, виражає її дух, відстоює її національні цінності і її «добросчесності». Тому не асиміляція однією культурою інших визначає прогрес у духовному розвитку людства, а їх діалектична взаємодія, що включає в себе «співробітництво і конкуренцію» (І. Дзюба). Лише за таких умов виникає «вселенська», «універсальна» культура, в якій знайшлося б достойне місце кожній національній культурі. Адже жодна культура, в тому числі російська, не може вмістити в себе все багатство людського духу. Світова культура повинна бути таким суцвіттям, у якому, як висловився чеський письменник В. Незвал, троянда залишається трояндою, гвоздика — гвоздику, незабудка — незабудкою, ромашка — ромашкою, фіалка — фіалкою, не перетворюючись «в якусь кострубату, здичавілу пра-півонію».

Важливою умовою функціонування національної культури є рідна літературна мова. Мова — не лише матерія думок і засіб спілкування людини з людиною. Вона — «ім'я нації», основа цілісності її духу. Тому є важливий інструмент культури, завдяки якому людина може передавати найтонші відтінки своєї психології та почуттів.

Деякі шовіністи силкувались довести, що українська мова — діалект російської. А тому, мовляв, ніякої самостійності її в природі не існує. З цього випливає висновок: якщо не існує мови, то, отже, не існує й нації. Абсурдність такого твердження стає очевидним, коли зробити співставлення відповідних слів із цих мов. Воно показує, що найбільш глибокі і тонкі відтінки українських слів не перекладаються російською мовою. Наприклад, слово «ліс» в українській мові має такий відтінок, як «байрак», котрий не можна перекласти по-російськи. Слово «отношение» в російській мові досить приблизно передає зміст слова «ставлення» в українській мові.

В українській і російській мовах є дуже багато слів, зміст яких перекладається досить приблизно, оскільки їх етимологія різна. Наприклад, «образотворчий» — «изобразительный», «вітальня» — «гостинная», «лікарня» — «больница», «злочинець» — «преступник», «голова (колгоспу)» — «председатель» (колхоза) і т. п. Тому адекватний переклад з однієї мови на іншу досягається лише в тексті, а не в слові. Пояснюється це тим, що слово щільно пов'язане не лише з процесом мислення людини, а і з тим середовищем, яке відображається цим словом.

Слово, відірване від людської психології та певного середовища, від рідної мови, стає скам'янілим, мертвим. Внаслідок користування нерідною мовою відбувається збіднення і знебарвлення думок і почуттів людини і навіть псування її характеру. Втрата рідної мови — це втрата колективного досвіду, неповторного духовного світу свого народу, його історичної пам'яті національних скарбів. Народ, який втратив рідну мову, перестає бути нацією. У своїй «Молитві до мови» письменниця Катерина Мотрич називає українську мову «мудрою Берегинею», «що не давала погаснути земному вогнику роду нашого і тримала народ на небесному олімпі волелюбності, слави і гордого духу».

У широкому розумінні слова мова — це не лише вербальне явище. До мови в художній культурі відносяться також і зображально-виразні засоби. Так, у кожній національній музиці є свій «інтонаційний словник», який є досить сталим. Він формується під впливом слухового і життєвого досвіду нації. Російський письменник В. Астаф'єв, оповідаючи про своєрідну манеру співу італійців, росіян, пише: «Інша річ українці... І «ой» — обов'язково це «ой» — в кожній майже пісні видих цей, причому в запальній, іскрометній він частіше буває, ніж у сумній, стомленій, тій просторовій пісні, що душу перевертає, яку ще на Україні тільки й почуєш, ...«Ой на горі та й жєнці жнуть...», «Ой, кума, не журись...», «Ой казала мені мати ще й приказувала...»

Треба відзначити, що велику роботу по збереженню і узагальненню інтонаційної мови та традиційних стилів звучання в українській музичній культурі виконав геніальний український композитор М. Лисенко.

Важливою національною ознакою культури є творчий стиль, оскільки в ньому відбувається самовиявлення внутрішнього світу людини. Невипадково кажуть: «стиль — то людина». Творчий стиль не може бути абстрактним, денационалізованим, космічним. І це стосується не лише індивідуального стилю, але й культурно-історичних стилів — ренесансу, класицизму та інших, принципи яких у процесі художньої практики набувають національних ознак. Тому говорять не про ренесанс, бароко, класицизм чи модернізм взагалі, а про італійський, іспанський, англійський ренесанс, про австрійське, польське чи українське бароко, про фразцузький, німецький чи російський класицизм.

Так, барочні принципи досить самобутнього розвитку набули в українській архітектурі. Проявилось це в орнаменталі, де використовувались мотиви вишитих рушників, природно-рослинний де-

кор, в композиції, коли використовувалась «українська арка» тощо. Яскравим прикладом українського бароко в архітектурі став ансамбль Києво-Печерської лаври.

Художній стиль формується під впливом національних традицій, фольклорної символіки, народної поезії, ремесла, будівельного мистецтва. О. Довженко відзначив: «Народна селянська архітектура в повній, думається мені, мірі може служити основою для українського стилю в архітектурі. Але його не створено тому, що бралися за цю справу некультурні, необразовані люди».

Таким чином, культура як за змістом і духом, так і за своєю формою в суттєвих своїх рисах є національною. Інша річ, що в умовах панування масових засобів комунікації, єдиного інформаційного простору, розквіту різних субкультур та комерціалізації духовного і культурного життя зберігати й примножувати національні скарби дуже непросто. Потрібна велика просвітницька і подвижницька робота нашої інтелігенції, її сили, воля, розум, а також велика майстерність і талант, щоб творити цінності культури на найвищому рівні. Як образно висловився В. Дрозд, «кожна посередня українська книга сьогодні — це ніж у спину відродження нації». І не тільки книга, а й п'еса, кінострічка, пісня, скульптура, архітектурна споруда... Поява і розповсюдження низькопробних псевдокультурних доробок приведе лише до дискредитації національної ідеї.

Шовіністи різних відтінків намагаються довести, що українська культура не має особливої цінності, і тому людство нічого не втратить, якщо вона зовсім зникне. Така цинічна позиція не тільки антигуманна по відношенню до великої нації, але й глибоко помилкова. Не будемо говорити про таке унікальне явище в світовому мистецтві як поезія Т. Шевченка. Зупинимось на українській народній пісні — цьому найціннішому витворі генія українського народу.

«Українська музика та поезія — відзначав А. В. Луначарський, — є найбільш розкішною, найбільш запашною з усіх гілок світової народної творчості. Її широко використовували у своїй творчості такі геніальні композитори, як І. Бах, Й. Гайдн, В. Моцарт, Л. Бетховен, Ф. Шуберт, Ф. Ліст та інші. Велика мистецька цінність пісень українського народу красномовно свідчить про його багатий суб'єктивний світ, про глибокі внутрішні почуття, бо саме поезія і музика є «царством суб'єктивності». З усіх видів мистецтва вони дають нам найбільше інформації про цей світ і ці почуття.

Серед наших пісень було багато сумних і мінорних за змістом, бо це були

пісні поневоленого народу. В них народ з філософською вдумливістю виливав свою любов до України, свої мрії про свободу, виказував своє захоплення лицарством та козацькою славою. Народні пісні, писав І. Франко, були «синонімом волі, рівності і невтомної, всепоширюючої боротьби з нападниками та гнобителями».

На основі всього сказаного можна зробити висновок: у культурі найповніше відбувається самореалізація нації як індивідуальності. Вона — найважливіший показник і чинник її самобутності. Без своєї культури народ як нація приречений на поразку. Якщо є культура, є рідна літературна мова, то є і нація.

М. Драгоманов часто повторював: «Денаціоналізація є деморалізація», бо задля користі денаціоналізуються найгірші елементи нації, а найкращі — задушуються. Денаціоналізація знижує моральний і інтелектуальний рівень нації. За таких умов люди інших національностей ліплять з денаціоналізованого народу те, що їм потрібно для власних інтересів.

Серед народів світу важко знайти інший, що так безтурботно ставився б до своєї національної ідентичності, мови, історії, як український. Це, безумовно, має свої історичні причини, є наслідком кількасотлітньої «ночі бездержавності», коли наша культура не була захищена і блокувалася з боку інших держав. Це призвело до того, що багатьом українцям прищепився низький рівень національної свідомості та гідності. Адже чим ще можна пояснити, що й зараз, коли в основному створені правові і політичні умови, гострота проблеми відродження української національної культури не зменшується, а навіть збільшується. Про це свідчить квалітет і хворобливість процесів, пов'язаних із виконанням Закону про українську мову як державну, зі створенням національної школи, українських театрів і кінострічок, виданням газет, журналів та книг рідною мовою.

І ось за цих умов, як не дивно, стали все частіше і наполегливіше лунати голоси про «насильницьку українізацію» в Україні. Свідомо чи несвідомо, шовіністи цим самим посягають на суверенне право української нації (як і всіх інших народів) розвивати свою культуру. Адже із занепадом української культури, як свідчить історія, занепадали в Україні й інші культури.

Микола КОЛЕСНИК,
кандидат філософських наук.